

At sætte brugerne i centrum

En anmeldelse af Ole Jensen

Hjørland, Birger: Emnerepræsentation og informationssøgning : Bidrag til en teori på kundskabsteoretisk grundlag. - Göteborg : Centrum för biblioteks- och informationsvetenskap, 1993. - (Skrifter från VALFRID).

Vi lever i en tid hvor de tekniske muligheder for opbevaring og formidling af viden vokser med uoverskuelig hastighed. Hvor meget man vil lade sig imponere af dette, er et temperamentsspørgsmål (i hvert fald bl.a.). Men det er ganske sikkert, at den stadigt voksende mængde af elektronisk tilgængelig information, stiller biblioteks- og informationssektoren overfor en afgørende udfordring.

Den udfordring består i at organisere og repræsentere den tilgængelige viden, så det altid er muligt på kvalificeret vis at kunne identificere netop den viden, som den enkelte bruger på et givet tidspunkt har behov for.

Netop i forhold til denne udfordring må Birger Hjørlands disputats om emnerepræsentation og informationssøgning vurderes som en afgørende landvinding. Samtidig vil jeg se den som et nyttigt grundlag for en kritisk eftertanke til den mere umiddelbare teknologiske optimisme.

Der er nemlig ingen grund til at lade sig imponere over, at man med få slag på et tastatur kan få adgang til flere tusinde bibliografiske poster om f.eks. subject-indexing. Det bliver lidt mere imponerende, hvis man med de fagligt relevante søgetermer præcist kan afgrænse den delmængde af disse poster, som er relevant ud fra det specifikke erkendelsesbehov, som man søger ud fra.

Hvis man ikke i biblioteks- og informationssektoren er i stand til at hamle op med ovennævnte udfordring og gøre den tilgængelige viden overskuelig og genfindelig i en søgeproces, må vi nok forvente at yderligere vækst i de tilgængelige informations- og vidensmængder vil få en stadig aftagende nytteværdi.

Hjørlands disputats indeholder såvel på det filosofiske og videnskabsteoretiske som på det praktisk informations- og biblioteksfaglige niveau en grundig kritik af den hidtidige forsknings uimponerende teoretiske kvalitet, dens ofte uproblematiserede anvendelse af ret bedagede positivistiske metoder samt tendensen til naiv teknologioptimisme.

Jeg tror man kan sige, at der er 2 overordnede mål i Hjørlands disputats. Det første er at argumentere for en bruger- og behovsorienteret fremfor en dokumentorienteret emnerepræsentation. Det andet formål er i sam-

menhæng hermed at argumentere for, at repræsentationen af viden må funderes på et fagligt kendskab til vidensdomænerne.

Det første synspunkt udvikles i forbindelse med en kritik af tendenserne til at basere emneanalysen på dokumenternes egne præmisser, altså udfra de termer, der anvendes i dokumenterne. Denne dokumentorienterede tilgang har sine rent økonomiske fordele. Hvis emneanalysen udelukkende består i, hvad Hjørland kalder en "semantisk kondensering" af dokumentet, bliver det selvsagt mindre afgørende, hvem der foretager denne, og om det eventuelt er en maskine.

Problemet er, at *"I det omfang emnedata blot afspejler dokumentets egen opfattelse og egne begreber, kan de have vanskeligt ved at tilgodese brugerens interesser"*. (s. 33) Som et eksempel fremhæver han forsøg, der viser, at søgning i fuldttekstbaser giver lavere præcision end søgning ved hjælp af deskriptorer, samt at selv det store recall, som man ganske vist opnåede ved de førstnævnte søgninger, også var problematisk, da mange dokumenter kun lod sig identificere via indekserede baser. (s. 23)

Hjørland insisterer på, at emneanalysen fundamentalt set må indebære en fortolkning. Men hvad er det, som skal fortolkes? Her bliver selve emne-begrebet centralt. Hjørland definerer et dokumentets emne som dets *"erkendelsesmæssige potentialer"*.

Heri ligger der på den ene side en klar *brugerorientering*: Hvilke spørgsmål kan dette dokument besvare? På den anden side ligger der en opfattelse af, at denne brugerorientering kun er mulig på grundlag af en faglig forståelse af det *vidensdomæne*, som dokumentet er relevant for.

Det sidste er vigtigt, fordi man nemlig heller ikke iflg. Hjørland kan basere emnebegrebet på brugernes subjektive emneopfattelse (den såkaldte "aboutness"). Analyser foretaget udfra forskellige subjektive erkendelsesinteresser identificerer, fremhæver og prioriterer forskellige sider af dokumentets objektive potentialer. (s. 74)

Det kan næppe komme bag på nogen, at Hjørland har visse problemer med selve den grundlæggende bestemmelse af, hvad man skal forstå ved et dokumentets objektive erkendelsespotentialer. Han afviser nemlig

ikke alene den "subjektivt idealistiske" reduktion af emnebegrebet til noget individuelt-subjektivt, men ligeledes den Ranganathanske tro på, at viden lader sig analysere i nogle objektive og ahistoriske facetter: En opfattelse der bestemmes som "objektivt-idealistisk".

Jeg har intet at indvende imod afregningen med disse informationsvidenskabelige retninger. Den er overbevisende og tiltrængt, og jeg må afvise rygterne om dette skulle have noget med sovjetmarxistisk retorik at gøre. Begreberne er filosofisk velkendte, og det er faktisk utroligt, hvis man i informationsvidenskabelige cirkler kan overraskes over at høre positivisme karakteriseret som filosofisk idealisme. At det så kan diskuteres, og at billedet kan nuanceres meget mere, er en helt anden sag.

Endelig kan man jo roligt konstatere, at feltet for videre teoretisk afklaring af emnebegrebet er ganske stort. Dette kommer også til udtryk i Hjørlands diskussion af pragmatiske, realistiske, materialistiske, hermeneutiske og konstruktivistiske retninger (Jeg har sikkert glemt nogle). Grundlæggende mener jeg, at hans forsøg på at redde objektiviteten med støtte fra Gadamer's hermeneutik er problematisk.

Henvisningen til historien som en slags dømmende instans (s. 116-117) indebærer for det første, at denne må forlenes med en finalitet eller kumulativitet, men det er vist en problematisk antagelse og i øvrigt ikke til nogen praktisk nytte. For det andet kan jeg ikke se, hvorledes Gadamer's opfattelse muliggør den skelnen mellem de korrekte og ukorrekte fortolkninger af et givet emne, som objektivitets-antagelsen også må forudsætte.

I praksis er det imidlertid heller ikke denne teoretiske bestemmelse af et dokumentets objektive egenskaber, som for Hjørland bliver orienteringspunktet for en analyse af et dokumentets erkendelsespotentialer. Disse findes nemlig i praksis i den store del af virkeligheden, som ligger mellem denne i praksis uopnåelige objektivitet og den individuelle subjektivitet. Nemlig i de forskellige historisk udviklede vidensdomæners specifikke informationsstrukturer, videnskabsteori, fagsprog og vidensrepræsentation.

Vi forlader således den individuelle subjektivitet, men må til gengæld, så vidt jeg kan se, leve med fagenes og paradigmerne altid historiske relativitet og forskellig-

hed. Men der er jo ikke desto mindre tale om en kollektiv og institutionelt forankret brugerorientering, og dermed også en brugerorientering, der rent sprogligt kan baseres på nogle fælles og anerkendte begrebsapparater.

Det er således videnskaberne, fagene og informations-systemernes konkrete erkendelsesinteresser og informationsproblemer, der for Hjørland danner det konkrete grundlag for en analyse af et specifikt dokument emne forstået som et erkendelsesmæssigt potentiale *for nogen*.

Den største værdi ved denne formulering er måske, at den angiver det terræn, hvor udfra videre forskning så glimrende kan starte. Samtidig indebærer dette oprydningsarbejde under alle omstændigheder en afgørende kritik af alle tendenser til at undervurdere de faglige forudsætninger for en kvalificeret emneanalyse. At de nødvendige forudsætninger og specificeringsniveauet til gengæld ikke overalt er ens, men afhænger af informationssystemet, brugerne og de dokumenter, som skal formidles, er ligeledes en klar konsekvens. (s. 91)

Disse konklusioner synes jeg samtidig peger på nogle vigtige overvejelser, som danske biblioteker må gøre sig, hvis de hver for sig med deres forskellige brugergrupper vil overleve i det svulmende cyber-space. Umiddelbart angår dette måske især forskningsbibliotekerne, som Hjørland synes at være mest orienteret imod. Især disse biblioteker får behov for fremover at vurdere deres selvstændige roller i forhold til de store internationale informationsleverandører.

Her leverer Hjørland jo bl.a. en række argumenter for, at emnerepræsentationens kvalitet afhænger af, om man er i stand til at bestemme et dokument erkendelses-potentiale ikke udfra objektive dokumentegenskaber, men udfra et kendskab til dets potentielle målgruppe. Dette forudsætter altså først og fremmest at man som informationsformidler har et grundigt kendskab til sine egne brugergrupper og deres specifikke erkendelses-interesser. Som det siges:

En emneanalyse er en fortolkning af et dokument (eller en informationsentitets) potentialer i forhold til et givet informationssystems erkendelsesinteresser, der foretages i en given historisk, kulturel, faglig og pragmatisk kontekst. (s. 38)

En konsekvens af denne pointe er desuden at værdien af importerede emnedata stærkt må problematiseres: *En*

emnebestemmelse lavet udfra een erkendelsesinteresse kan ikke ved automatik, genbrug af data etc. erstatte en selvstændig analyse udfra en anden erkendelsesinteresse. (s. 74) Meget mere problematisk er det, da ukvalificerede emnedata, som Hjørland bemærker (s. 30), kan gøre mere skade end gavn.

Den tvivlsomme nytteværdi af den stadig større mængde tilgængelig viden og endda af adgangen til stadig flere emnedata viser sig i form af det såkaldte "overload" problem. Hjørland tøver ikke med at placere ansvaret for dette problem:

Den positivistiske traditions konsekvenser har været og er, at informationssøgeren drukner i enorme mængder af trivielle dokumenter ("information input overload"-fænomenet), fordi der ikke gives mulighed for at søge efter de kriterier, der ofte forekommer mest meningsfulde, herunder teoretiske og fagligt-disciplinære begreber (s. 213).

Hjørlands analyse peger jo imidlertid også på en række årsager til, at lokale emneanalyser foretaget på et kvalificeret fagligt grundlag og i forhold til konkrete og kendte målgruppers erkendelsespotentialer altid vil have en styrke i forhold til store internationale databaser.

Der skulle med andre ord være en vis *mulighed* for, at lokale bibliotekers selvstændige opgaver i forbindelse med emnerepræsentation og informationssøgning ikke nødvendigvis forsvinder i cyberspace og efterlader bibliotekerne som rene bogdepoter med en ekspeditions-skranke.

Men måske er det vigtigt for de enkelte biblioteker at gøre sig klart, hvor deres specifikke styrke ligger. I stedet for benovede knæfald for nivellering og ensartet-gørelse må vi satse på vore specifikke kvaliteter.

Det er lykkedes for Birger Hjørland både at levere et afgørende bidrag til en almen teoretisk diskussion og samtidig at forbinde denne diskussion med nogle aktuelle grundproblemer indenfor informations- og biblioteks-væsenet.

Hans argumentation bevæger sig ofte på ret teoretisk filosofisk plan, men jeg synes for det meste, at de svære begreber bliver forklaret så grundigt, at værket vil være meget nyttig læsning for alle med interesser indenfor det informations- og biblioteks-faglige område.